

Csereklye

Pár évvel ezelőtt meglehetősen könnyelmű célzást tettem (Nyr. XCVIII, 230), hogy a *csereklye* szóval foglalkozom, s idővel ismertetni óhajtom az értéket. Több éves adatgyűjtés a magyar nyelvterületen élő tájszóra igen érdekes eredményt hozott, amelyet azonban nem hoztam napfényre.

SZABÓ T. ATTILA páratlan szókincset feltáró emberfeletti munkájának (EMSZT.) második kötetétől vártam újabb adatokat. Váratlan meglepetés ért, mert e szó egy kutatással töltött tudós élet szerén sem került elő az összeállt felbecsülhetetlen értékű anyagból. Úgy érzem és hiszem, e hatalmas életmű megjelenése után alig bukkanhat elő újabb adat, így tanulmányom közzétehető.

Mielőtt a szótörténeti és szófejtési előzményekbe bocsátkoznék, rámutatok arra, hogy szónk helyesírásában sem alakult ki egységesség. Ennek okát a szó ismeretlen etimológiájában látom. A CzF. — jelentés szerint — *csereke* és *csereke* ~ *csereklye* írásváltozatokat különböztet meg. Az NySz. *csereklye*, az OklSz. *cseleglys* ~ *csereklys* írásképpel él. A MTsz. a *csereklye* címszó alatt gyűjti össze a legkülönbébb fonetikus feljegyzéseket. A TESz. *csereke* etimologikusnak ítélt címszó alatt tárgyalja, de megjegyzi, hogy mivel az alakváltozatokhoz jelentésbeli különbségek nem társulnak, így nem dönthető el, hogy az *l* ~ *ly* ~ *j* képzőelem volt-e valamikor. Az ÚMTsz. visszatér a *csereklye* címszóhoz, közölve természetesen a különféle feljegyzéseket. A részletekbe bocsátkozás előtt vizsgáljuk meg a történeti és nyelvjárási adatainkat földrajzi elterjedésben és jelentésben.

A) Személynévi adatok: 1470: Valent. *Cherekles* de Zyrak SoprVmOkl. II, 469 > CsÁNKI III, 642, TESz. I, 507; 1767: *Csereklye* Ersébet Tahitótfalu. NytudÉrt. 28. sz. 63; 1974: *Csereklye* ~ *Cserekje* Bálint váci lakos. Magyar Hírlap és Népszava IX. 21.

A *Csereklye* családnevek vizsgálata vezetett oda, hogy érintkezésbe léptem a budapesti *Csereklyei* család egy tagjával, azt gyanítva, hogy a szokatlan vezetéknev mögött névváltoztatás lappang. Ez útcn kerültem azután összeköttetésbe a kecskeméti *Csereklyei* Tivadar mélyépítő technikussal, aki önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta közel évtizedes családnév-történeti kuta-

tását.¹ Az alábbiak az általa végzett levéltári kutatásokon alapulnak. Egyéb — tőle kapott adatot (Cs) jelzettel láttam el. Az általam nyomokban talált családnevek bő tömegét szolgáltatja mikrokatatása, amely szinte feltérképezi e nagy nemzetség elindulását, elterjedését.

Vác 1653. évi összeírásában bukkan fel először *Csereklye* Márton házas zsellér, majd 1688-ban *Csereklye* Mihály és István, 1699-ben *Csereklyi* István és János. 1702. szept. 22-én született *Csereklye* Márton.

Templomuk elvétele miatt a váci reformátusok 1684-ben Tahitótfaluba költöznek. Gyanítható, hogy a később ott felbukkanó *Csereklye* családbeliek ezek között lehettek. 1712-ben ismét el kell hagyni a reformátusoknak az akkor már püspöki várost, s annak szélén Kisvácot alapítják. Az 1715-ös, 1720-as összeírások *Csereklye* Mihályt és Istvánt említik. Nevük *Cserekli*, *Csörökli*, *Cserekle*, *Cseleklei* változatokban kerül elő.

A Tahitótfaluba települtek soraiból 1715-ben már összeírják *Csereklye* István, János és ismét István nevűeket. 1720-ban e családnevek *Cserekli*, *Cserekley*, *Cserekle* változatokban, 1759-ben *Csereklye*, 1728-ban *Csereklyei*, 1802-ben ismét *Csereklye* néven kerülnek elő. 1739-től a ref. egyház anyakönyveiben igen sok adatunk van.

1715—6. évben három *Cserekle* költözött a református Pátyra (neveik *Csereklya*, *Cserekle*, *Cserekli* változatot mutatják). Innen Kecskemétre, Szabadszállásra vándorolnak, de a XVIII—XIX. századi összeírások, peres iratok Dömsöd, Soltvadkert, Izsák, Dunavecse, Kiskunhalas helységekben is mutatják jelenlétüket.

A Kecskemétre kerültek a *pátyi Csereklei* nevet is viselték, majd később már csak *Pátyi* néven szerepelnek, a mai napig.

A kötelező reverzálisok révén kialakul egy katolikus ág, majd az idegen nevű leányági *Csereklyeiek* felveszik anyai nevüket, így ma már névváltoztatás útján is terjedt e ritka név. Annyi kétségtelen, hogy e nagy nemzetség Vácról rajzott ki, s érdekes viselője e ritka magyar családnévnek.

A család katolikus ága a Felvidék, a református ága Erdély *Csereklye* nevű községének nevéből tudja nevének eredését. Tény, hogy ilyen nevű község vagy település előttem ismeretlen. A nemzetség nevének első tagjai is mind a *Csereklye* nevet viselik, csak jóval később — elsősorban az elszármazottak — használják, valószínűleg az egyéb *-i* végződésű vezetéknevek irányító hatása alatt a *Csereklyei* nevet.

B) Helynévi adatok: 1519: „duas particulas feneti a parte aque Fyzegeh iuxta terras dicti Dominici filij Pauli [de Bezy alias de Koromzo] in loco *Cheleglyes* vocato in quadam valle Hatar” — majd — „Item in alia loco viginti sex iugera terrarum arabilem infra quadam arborem piri Iadmegykwrtete vocata in valle *Cheleglyeswelgy* nuncupate vsque viam *Cheleglyeswth* dictam”;

¹ Kérem, fogadja itt is köszönetemet nagyon értékes anyagának átengedéséért

MOL. Dl. 62053 (Kisfaludy lt.) mikrofilmje után (vö. OklSz. 123, 1105). Az „aque *Fyzegh* (1782: Bakony folyás; GySmL. ad Nr. 493; 1838/39: Bakony ér; uo. Nr. 175. sz. koroncói térképeken) nevét 1782: Prata Füzek Rétek nuncupata, Füzek Melleke; 1838/39: Füzeki Rétek, Füzeki ut (GySmL. említett térképein) helynevek őrzik. Így azonosítható volt a térképek nyomán a mai Bakony-ér nevű vízfolyással. — Czigány Béla (82 é.) koroncói ny. ig. tanító közlése (1981) szerint a Bakonyér völgyét nevezték a nagyon öregek, visszaemlékezése szerint a múlt században „*Csereklyés völgy*”-nek, mivel vizenyős, vízöntéses volta miatt *csereklyés* volt. Adatára írott emléket eddig nem találtam, élőnyelvben nem ismert. 1548 [1544-re]: *Chereklye* [nevű erdő]; HédOkl. II, 165. Ma [Magyar] Kimle határában Alsó-, Felső*csereklye* dülő ismert. A név eredetét, jelentését az itt lakók sem ismerik (Takács Adolf vb. titkár szíves közlése). A tanács közlése szerint Darnózseli határában a név nem ismert. A MOL. tájékoztatása szerint az irat nem volt fellelhető, a tűzvész során elpusztulhatott; 1887/900: *Czerekje* [!] — nedves rét Ágya (Arad m.) magyar lakosságú helység határában, a falutól É-ra. 75ezr. térk. 5367 szelv.; 1967: *Cserekjék* (~Cserekje ~Cserekjékek ~Cserekjékök) — szántó Kisoroszi (Pest m.). A szó jelentésének ismerethiánya miatt különféle népetimológiák jelentkeznek a névre. (L. *Acta Iuvenis* 1969. Nyelvészeti Tanulm. 22. és 25.)

A magyar szótörténeti adatokban ismert jelenség, hogy szónk elsősorban 1470-ben személynévként, sőt származékként kerül elő. Az időpontból arra következtethetünk — amit az 1519-es és 1544-es helynévi adatok is támogatnak —, hogy szókincsünk igen régi rétegéhez tartozhat. Erre mutat az is, hogy tájszóként azon a területeken ismerjük, amelyen a magyarság elkerülte a nagyobb méretű török dűlást, bolygatást. Nagyon sajnálatos, hogy a keleti — székely — nyelvterületről eddig középkori adat nem került elő.

A *csereklye* (~*csereke*) szót egyrészt a Győr környéki, a Csallóközi — Nyitra vidéki nyelvből, másrészt a székelység használatából ismerjük. Úgy néz ki, hogy egy újabb adat az Őrségből (Őriszentpéter, Ispánk) került elő, amely vidék nyelvezete is sok régiséget őriz. Már NAGY GÉZA (i. h.) felfigyelt a szó a magyar nyelvterület két szélső pontjáról való felbukkanására, s ezt is a székely költözés-elméletébe építette be. — A törökpusztította területéről csak az ágyai (Arad m.) adatom ismert, amelyhez hozzávehetjük a Vác, Tahitófalu — Kisoroszi körül sűrűsödő adatokat, s az ÚMTsz. (*cserke*²) igen jelentős debreceni adatát. Legtüzetesebben a *csereklye* ~ *csereke* szó ’fenyőlevél; ac de brad; Tangel, Tannenblatt’ jelentésű változatait gyűjtötték fel Gyergyó — Kászón és Gyimes székely népétől (NyÍrK. I [1957.], 19. sz. térkép 105a). — Úgy látom, hogy szónknak eddig ez, a K-i magyar nyelvterületen élő jelentése a leghatározottabb. Történeti adatait is összeállítva, használhatónak látszik a szó eredetének megfejtéséhez.

[1690. VIII. 21-re] (XVIII. sz. eleje) 1852: „Tökölyi azonban ilyen practicát cselekedék: bal kézről a mi hadunknak vala egy *csereklyés*, hosszan el-

nyult oldal, a mellett feles tatárokat s kuruczokat küldte a mi jobb szárnyunkra, hogy megkerítsen bennünket.” NAGYAJTAI CSEREI MIHÁLY, *História 1661—1711*. Kazinczy G. kiadása 201. > NySz. I, 416; ÉCSY Ö. ISTVÁN, *A történetíró Cserei Mihály stb.* Szigetvár, 1934. 14—5. — A harc Zernest, Tohán vidékén, majd a Barcaságban Szászhermány falunál folyt. Csak fenyőerdőkről lehet szó; 1752: „Ki kívánna büdös, szurkos rossz árnyékát, Sűrű *csereklyé*kell meg raka-tott szárnyát,” FÜLÖP ÁRPÁD, *Csiksomlyói nagypénteki misztériumok*. RMKtár 3: 99. Bp., 1897. — A NSz.-i gyűjtés nyomán, ahol azonban a gyűjtő tévesen 'toboz'-nak értelmezi. A színdarabban a fák királyt választanak. Az elmondottak — a versben foglaltak alapján — a *Pinus* levelét jelentik. A *Pinus*, a *fenyőfa* a versben szereplő fafajok és tulajdonságaik alapján a mai 'lucfenyő; *Picea Abies* (L.) Karst.' fafajjal azonosítható. 1792: *tsereklye* 'fenyő-fa levél' (SZD.² 243) > TAKÁTS RAPHAEL, *Toldalék ad Dictionarium Parispapaianum: tseréklye* (OSZK. L. hung. 67.); KRESZN. I, 79; NySz. I, 416; 1809—10: *tsereklye* 'fenyőfalevél'. *Folia abiegna pinea*. SIMAI I, 36; NSz.; 1838: *csereklye* 'fenyőfa száraz lehullott levele'. Székely szó. KÁLLAY: Tsz. 65 > *csereklye* 'die Tangel'; Tzs. I, 101 ~ BLOCH (²/₂: 37) Pest, 1846; 1862: *csereklye*, *csereklye* 'a fenyvesek lehullott száraz levelei, ágacskái', *csereklys*, *csereklys* 'lehullott falevelekkel fődött', „*csereklys* fenyűerdő” (CzF. I, 960); 1868: „A tűz körül ilatos [!] és ruganyos *csereklye* (fenyőrügy) pamlagok lettek rögtönözve, ... pompás fekhelyeinkről ... gyönyörködtünk tűzünk ... lángalakzatai-ban, ...” (ORBÁN B., *A Székelyföld I*, 80 > Nyr. V, 376, XXXVII, 90); 1869: [Zsögöd — Várhegyre vonatkozóan] „A vár beltete most is szabályszerűleg körülzáncolt (a falakon belül) kiemelkedéssel bír, s oly sűrűn van apró fenyő-bokrokkal benőve, hogy oda behatolni alig lehet, a nélkül, hogy a hegyes csereklyék (fenyűlapu) össze ne vérezzék s szemeit kiszurással ne fenyegezzék.” (ORBÁN i. m. II: 35); „A békási oláhok ezeket [pisztrángokat] megfogva, felfüstölik, s a hal alakjára készített sarkos kosárákba, *csereklye* (fenyőrügy) közé csomagoltan teszik el.” (ORBÁN i. m. II, 112 > Nyr. V, 376; hivatk. nél-kül!). — Az elmondottakhoz csak annyit fűznék hozzá, hogy gyergyóremetei adatközlőm 1966-ban a fehérfenyő 'Abies alba Mill.'-rőlmondotta el, hogy „apró, vékony ágait leveleivel bojtolva rakva ágynak használják, mert kitűnő fekvőhely, nagyon rugalmas.” (Nyr. XCVII, 332). Így bizony a 'fenyőrügy' értelmezés (és továbbvitele ORBÁN BALÁZS könyvéből) hibás.

Helyesen jegyezte fel viszont ORBÁN BALÁZS a „'fenyű lapu'”, azaz *fenyőlevél* jelentést (vö. ÚMTSZ. I, 796 *cserelapu* címszó alatt. A *cserelapu* 'tölgy-levél' díszítőelem, ez jól látható a korondi fazekasok ún. *cserelapis* tányér-káin, mit a kolozsvári piacon sűrűn árulnak). Ami pedig a zsögödi Várhegyről írtakat illeti, az a merev — szűrös lucfenyő levélre illik. — 1877: *csérékje* [ɔ: *csérékje*] 'a fenyő tűlevele' (Csík; Nyr. VI, 525); 1880: *cseleke* vagy *csereglye* 'fenyűfa tűlevele' (Csík — Gyergyó; Nyr. IX, 425); 1884: *csereklye* 'a le-hulló tű vagy levél' (Borszék vidéke; Erdészeti Lapok XXIII, 787 > Nyr.

XCVII, 334); 1888: „hol a fenyőfa több neme honos, nevezik a fenyőfa levelét *csereklyének*” (Kászon; Nyr. XVII, 418); „általánosan használják a 'fenyőtű' helyett a *csereklye* szót. 'A sok lehullott *csereklyétől* nem nőhet a fű.' ” (Csík; uo.); 1890: [NAGY GÉZA, A székelyek és a pannoniai magyarok.]: „Igen fontos tanúságot szolgáltatnak aztán a székelyek egykori lakhelyére nézve a *tájszavak*, melyek félreismerhetetlenül a legnyugotibb tájszólásokkal való hajdani összeköttetésre utalnak. Így p.[éldául] a feltűnőbbek közül ... .. a *cserekje* (fenyőfa lehullott száraz levele) Győrben a. m. nádtarló ... ..” (Ethn. I, 174); 1904—6: *cserekje* 'a fenyő levele' (Erdővidék; MNyT. 9. > ÚMTsz. I, 796); 1905: *cserekje* 'tülevél' (Gyergyó vidéke; Nyr. XXXIV, 83); 1914: *csērēke* 'tülevél' (Gyergyó vidéke; Nyr. XLIII, 333); 1957: *csērēke* ~ *csērēkje* stb. 'fenyőlevél' (NyÍrk. I; 19. sz. térkép); 1959: *csērēke* 'a fenyőfa tülevele' (Gyimesfelsőlok; Nyr. LXXXIII, 324); 1981: *csereklye* 'a fenyőfának megsárgult és lehullott levele'. „Hallod-e komám, tudok az erdőn (Laposban) egy jó szároz fát, mán a *csereklyéje* es le van hullva, az éjen a riskákkal odalba kéne üssük, hogy az erdész meg se tudja”. „Aztán nem egy székely még ma is felmászik a fára, a jó vastag csapu fára és lenyesi a csapját, mert jó tüze van s a csapért meg se büntetnek. Én magam is többet megnyestem, és volt részem abban a kellemes érzésben, amikor az ember mászik fel a fára, a fészi pedig beleszúrva hátul a nadrágsziju alá és hull a *csereklye* az ember nyakába”; „le kell szedjük a karácsonyfát és ki kell, hogy vigyük a házból, mert már kezdett hullni a *csereklyéje* és szemetel a házban” írta nékem Geréd Péter Csíkból (Csíkszentdomonkos, Csíkkozmás).

Szónk *csereke* változatának 1838-ban (Tsz. 65) Székelyföldről felbukkan a következő értelmezése: „tette *régen* azt az ágas-bogos fát, a' mellyen a' scythák a' várba felmászta; *ma* teszi azon ágas-bogas [!] fát, mellyen az erdei sima fákra mászni szoktak. Székely szó. Ferenczi János.” Az EtSz. (I, 791) szerint is ez értelemben az első adat, honnan BLOCH MÓRIC szótára (i. m. 37), majd 1862-ben CzF. (I, 960) is átveszi. 1863-ban KRIZA JÁNOS adatolja: „*cserekje* v.[agy] *cserőkje*: ágasbogos fa lajtorja helyett; Udvarhelyszék” (Vadrózsák. 494. > MNGy. XII, 234; de — „ágas-bogas” írásváltozattal — MTSz. I, 294 [létrát pótló ágasfa' értelmezéssel].

Részletesebbet tudunk meg ORBÁN BALÁZSTÓL (A Székelyföld leírása stb. Pest, 1868. I, 207; 1869. III, 85): „Osztoru ezen a vidéken [Alsó-Rákos, Nagyküküllő m.] létrát pótló ágas fát jelent, ezen erdőkön használt tárgynak négy különböző elnevezését találtam: Osztoru, Rákos tájékán, Perpelág Köpeczen [vö. MÁRTON—PÉNTEK—VÖÖ, A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai. 316], *Csereke* Torján, Csáklya Siklódon.” (Innen Nyr. XXXVII, 93 [1908] és — hibásan — *cserekje* alakban idézve MPászt. 77 osztoru alatt).

ORBÁN BALÁZS — Bálványos vár ismertetésekor, amely az akkori Fel-torja mellett ÉNy-ra fekszik — így ír: „A falhoz támasztott *cserekén* (létrát pótló ágas fa) felmászunk, hogy bámuljuk e falaknak roppant ... vastag-

ságát, ...”. Amint látjuk, ORBÁN tudatosan és ismételten csak Torját teszi meg a szó otthonának, s azt mindig *cserekének* nevezi. — A következő adat 1876-ból KÓRÉSZ KELEMENTŐL (Nyr. V, 376) ORBÁN BALÁZS idézése [a forrás közlése nélkül]. 1892-ben XÁNTUS JÁNOS (Ethn. III, 309) a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya számára kívánatos tárgyak beszerzéséről ír: ... 30. Lakóházak és melléképületeik, kukoriczagórék és tartányok ... laczikonyhák, *csereklyék*, temető fejfák, ...”. Csak sejtem, hogy XÁNTUS itt erre a ’létrát pótló ágas fá’-ra gondolhatott, de talán nem tévedek, ha azt tételezem fel, hogy nem ismerhette a szó értelmét. ?1914: *csereklye* [PUNGUR GYULA közlése a Feltorjától Ny-ra 20 km-re fekvő Málnásfürdőről] a „Sztina ... Részai kívül: 22. kaliba, 23. kosár, 24. *csereklye*.” (MPászt. 206) [Értelmezése nincsen!]> ÚMTsz. I, 796); ? *csereklye* ’juhok pihentetésére és fejésére szolgáló esztana külső tartozéka’.

1959-ben Kászonimpérből BARABÁS JENŐ közli (Ethn. LXX, 440 és ábra) a következőket: „A megpuccolt libát sohasem mosták meg, hanem a belső részét megsózták, úgy mint a disznót is szokás, két lábát összekötötték s a padláson a kakasülön levő *csereklyés* fára felakasztották. A *csereklyés* fa kizárólag füstölés céljára szolgált (1. kép). A cserepesből a padlásra felszálló füstben 3—4 hétig lógtak a libák a *csereklyés* fán.” Az adatot az ÚMTsz. I, 796 *csereklyésfa* címen átveszi ’kiálló fogakkal ellátott lécféle, melyre a padláson a füstölni valót akasztják’ értelmezéssel.

BARABÁS leírása és rajza nyomán a *csereklyés* fa [mindig két szóban!] meghántott, durván megdolgozott fiatal fenyőfa törzse, vagy idősebbnek csúcscsúcsrésze, amelybe váltakozó oldalon rövid, faragott fogakat erősítenek, előre készített lyukakba. A fogakra aggatják a füstölnivalót. Gyakorlatilag azonos a ’létrát pótló ágas fa’ értelmű *cserekje* ~ *cserökje* szóval, utóbbi azonban méretben feltétlenül erősebb, hogy a rajta felmászó ember súlyát megtartsa.

Nem tekintve nyelvtörténeti adatainkat — amelyek sajnos értelmezés nélküliek — a Ny—ÉNy-i magyar nyelvterületről *csereklye* szónaknak újabb jelentését ismerjük meg. 1838: *csereklye* ’nádtarló’ (Győr vm. Horváth Endre; Tsz. 65); > ’Rohrstoppel’ (Tzs. I, 101; BLOCH M. i. m. 37; MTsz. I, 294); 1862: *cserekle*, *csereklye* ’a nádasok cseres alja, apró sarjadéka, és nádtarló’ — „A *csereklyét* őszi hónapokban elégetni.” — Gyöke a sarjat jelentő *csereklyés*, *csereklyés* ’csereklyével benőtt, nádtarlós’. „*Csereklyés* nádasok.” (CzF. I, 960); 1874: „Hát minden született magyar érti-e a mátyusföldi: ... *csereklye* [értelmezés nélkül!] ... szokat? (Nyr. III, 27 > MTsz. I, 294); ?/1893: *cserekje* ’nádtarló’ (Alsó-Csallóköz; magyarai KÓSSA ALBERT (1842—1888) közlése MTsz. I, 294; [1905—1908 k.]: *cserekje* ’nádtörmelék, illetőleg a levágott nád töve, tarlója’ (Komáromszentpéter); 1925—1935: *cserekle* ’ua.’ (Bogya, Komárom m.); 1939: *cserekle* ’ua.’ (Csicsó, Komárom m.; ÚMTsz. I, 796); 1940—43: *cserekje* ~ *cserekjét* ’a nádas tarlója’ (Nyitra—Zsitva köze, Martos; MNyj. I, 23 > ÚMTsz. I, 796).

Külön foglalkozom — a NSz.-i adatok nyomán — JÓKAI MÓR nyelvében gyakran előforduló *csereklye* szóval. JÓKAI e szót szülőföldje tájnyelvéből ismerhette, csak az ott megismert jelentésben, mert ha erdélyi havasi erdőkkel kapcsolatban is alkalmazza, csak 'nádtarló, nádtörek' jelentésben használja. 1853/1894: „Egyik oldalon a havasok voltak mellette, másikon egy nádas, *cserklés* (!) rét terült.” (NSz. JÓKAI III, 117); 1858/1894: „keskeny, *csereklyés* utak [voltak] gázolva [a mocsárban]” (uo. XIII, 133); 1858/1894: „S a jégvilág völgyei, vápai tele voltak a földből kitépelt erdők törmelékeivel. A hogy a nádas aljában hever az elkorhadt *csereklye*.” (Uo. XCIII, 23); 1869/895: „*csereklyetörés* [nádasban]” (uo. XXX, 20); 1886/897: „A tó partját . . . buzogányos nád verte fel, s annak a törmelék *csereklyéje* rohadt ott köröskörül.” (Uo. LXXIV, 8). — Nemcsak a jelentés megismerés teljességéért közöltem a fentieket, hanem azért is, mert SZENDREY ZSIGMOND „Jókai Mór tájszavai” gyűjtésből e szó hiányzik (MNY. XVIII, 134, 180; XIX, 56, 145; XX, 97 és XXI, 143).

Végül — időrendben — felsorolom *csereklye* szónk néhány kevésbé ismert, néha hapaxként jelentkező értelmezését, jelentését: 1858: *csereklye* 'apró ágbog, rözse, hulladék' (Fertőmellék; FÁBIÁN ISTVÁN: MNyszet. III, 406 > MTsz. I, 416; [1883 e.]: *csereklye* 'száraz ág-bog, ághulladék, rözse' (GYÖRFFY IVÁN — 1830—1883 — Tetemes székely szógyűjteménye. MTA. Kézirattára > MTsz. I, 294 után; 1876: „*csereklye* nemcsak fenyűrűgy, hanem bárminemű száraz ág-bog, galy is” (Székelyföld; PAÁL GYULA: Nyr. V, 515; 1888: „*Csereklye*. A székelységben a fenyőfának levágott és a földön megszáradt ágait nevezik *csereklyének*.” — „a helyet, a hol sok ilyen száraz fenyőág [*csereklye*] van, *csereklyésnek* [nevezik]” . . . , „Másképe fa levágott és a földön megszáradt ágai *ágbognak*, *bozlánnak*, a megszáradt gyalakat pedig *termelékeknek* hívják.” (PAÁL GYULA: Nyr. XVII, 417, 417—8 > MTsz. I, 294); 1906: *csereklye* 'törődék, hulladék' (Écs, Győr m. MNYt. 38. > ÚMTsz. I, 796).

A pars pro toto elv érvényesülhet abban a jelentésben, amelyet SZENTPÉTERY SÁNDOR közöl 1888-ból: *csereklyés* 'fenyő-erdő; nadelholz wald' (Nyr. XVII, 418 > MTsz. I, 294).

Ha nem félreértésen alapul az adatközlés, a jelentésbővülés (ami esetleg könnyen a félreértés alapja is lehetett) oka az, hogy a fenyőerdő alja Székelyföldön mindig *csereklyével* borított. Újabb adatközlésig, amely megerősíti, a teljesség kedvéért közlöm. Ugyancsak közlöm HERMAN OTTÓ alábbi adatát is. *Cserkelánc*: „A Velencei-tó halásza . . . . Itt [Velencei-tó] a kikötő horog csukára számít s . . . van blinczkéje, ina és *cserkéje*. . . a *cserke* vékony sárgaréz-drótból van sodorva, hogy a csuka el ne rághassa. 244. ábra” . . . „az Al-Dunán még ma is dívó viza-horog, még pedig annak lánczos változata, melynek egyik darabját a 249. ábra mutatja. . . a horogderék. Ez a legerősebb fajta hajó kötő láncz, a melyen egymástól megfelelő távolságban *cserkelánczok* függenek; ezek ismét két-, ritkábban háromágú macskahorgokba

végződnek. ... A derékláncz [ez előbb a horogderék, amely hajókötő-láncból van] 160—200 m hosszú ...” (HERMAN, Hal. I, 363, 368, 369 > MUNKÁCSI: Ethn. IV, 167 [ɔ: 267!]; 1. jegyz.). Ide tartozik, ha a *cserke* szó 'ágat' jelent. Ugyanis a 160—200 m-es deréklánccról induló *cserkeláncok* ágaknak is felfoghatók. Ha azonban 'kiindulás, sarjadzás' a jelentés, akkor az általam régebben ismertetett *cserke* szóval azonos (vö. Nyr. XCVII, 222—4). Úgy látom, hogy az utóbbi a valószínűbb.

Szónk ősiségét bizonyítja az is, hogy előfordul az *-l* egyszerű denominális igeképzővel is, szenvedő értelmű származékban, ismerjük *-ő* képzős melléknévi igenevét, eszközhatározói viszonyt kifejező szenvedő értelmű igenévként.

Cserkel '(fát) aprít'; „*Cserkejj* egy kis tűzrevalót” (Debrecen; VOZÁRY GYULA: Tájszógyűjtemény 1890—1914. NSz. > ÚMTsz. I, 804; *cserkel*² alatt); *Cserkelés* 'szálfának az ágaktól való megtisztítása' Ispánkon, fenyvesben végzik; az eszköz neve: *cserkelő* kés, *cserkelő* cservágó kés, *cserkelő*, cservágó kés [TAKÁCS LAJOS: Irtásföldek és irtási eszközök (irtókécek) az Őrségben és a Felső-Rábavidéken. Ethn. LXXVII, 21, 27, 28 > TESz. I, 507].

Nem tudtam én sem tisztába tenni, s ezért is megemlítem azt az adatot, amelyre a TESz. (III, 523; *serke* a.) hívja fel a figyelmet: *serke* 'kása, dara' KRIZA, Vadr. 515 hivatkozással. Azonban KRIZA, Vadrózsák. Kolozsvár, 1863. 515 alatt: „Serke leves 'zsemlekása leves' adat van (ugyanígy a MNKGy. 12. k. Vadr. 2. r. 271. lapján). A MTsz. (II, 376): „sërke-leves 'daraleves' (Heves és Borsod m.; Nyr. VIII, 569; Háromszék m. Vadr.)” — adattal és hivatkozással él. Itt térek ki arra, hogy szókinszünket nyilvántartó gyűjtések, szótárak — kényszerűségből, hellyel való takarékoságból — jelentés egységesítéseket is végeznek, amelyek — akarva-akaratlanul — bizonyos, és későbbiekben a szófejtésben nehézséget okozó jelentésmódosításoknak lesznek szülői. Félreértésre ad viszont okot az ÉrtSz. (I, 873) értelmező mondata: *csereklye* I. „A nádasnak cserjés [ɔ: *csereklyés* ?] alja.”; De vö. CzF.: 'a nádasok cseres alja'.

A kényszerűségből, de nagy haszonnal újra összeállított adattár után térjünk szónk magyarázatára. Jelentését tehát a következőkben foglalhatjuk össze:

I. ÉNy-i magyar nyelvterület: 1. nádtarló; a) nád korhadó törmeléke; b) ágbog, rőzse, hulladék.

II. Székely nyelvterület: 1. (száraz) fenyőlevél; a) fenyves alját borító levél, apró ág törmeléke; 2. ágasfa, létra pótlására; a) ágasfa, füstölni való felakasztására. 3. száraz ág-bog, rőzse.

Legkürivőbb jelentésfejlődés — amely a jelentéseggyüttesből kilóg — a *létra pótlására szolgáló ágasfa*. A fejlődés útját — talán erdészszemmel — a következőkben magyarázhatom. A fenyő — gyantatartalmánál fogva — sebzéskor szemmel látható gyantaömléssel, az örvösen elhelyezkedő (ágpereszlen) ágainak zárt állásban történő elszáradásakor pedig az ágtestnek a törzs felé eső

végét (az ág indulását) igyekszik gyantával telíteni, hogy eleve elejét vegye a különféle gombák fertőzésének, amelyre a fenyők igen érzékenyek. Így keletkezik egy csontkemény ágcsontk (Csíkban „csap”; vö. ÚMTsz. I, 750 *csap*⁵ 3.b. jelentés) — miután a gyantával telített ágcsontk nem korhad el, hanem a fa növekedésével a fapalást körülfogja, elnyeli — az asztalosoktól, ácsoktól jól ismert Péter-szeg, a nehezen megdolgozható csomó a fában. Ha most azután fenyvesben szükségéletrát óhajtunk készíteni, legegyszerűbb és legjobb, ha sudarlós fenyőtörzsbe erős és száraz fenyőágból („csap”) kidolgozott fokokat fűzünk be. Az őrségi *cserkelés* fogalma meg egyenesen magát a fenyőtörzsnek ágtól való megtisztítását jelenti a *cserkelő*, cservágó késsel. Hasonló '(fát) aprít' jelentése van a Debrecenből feljegyzett *cserkel* igének is.

Innen azután visszakanyarodhatunk egy régebbi tanulmányomban kifejtetthez (MNYj. XV, 109), ahol azt állítom, hogy a magyar *cserje* ~ *serje* szónak kialakult *csörje* > *csörgye*, *sörje* > *sörgye* ö-ző nyelvjárási alakja önállósult jelentéssel: „olyan növény, amelynek különleges használhatóságú kérge, lével [gyantával; vö. *szurkoscseser* (Nyr. LXXXVIII, 198), *szurkoscseresznye* (uo. XCIV, 108)] telt hancsa van”. E kérgeket cserzésre, fiatal cserjes vesszéjét, hasított rostját, ágát kötözésre, szapukötésre, fonásra (szövésre) használják. SWADESH M. amerikai nyelvész 1950-ben, glottokronológia néven, elindított módszeréhez az alapszókinsz legállandóbb részét — egy több ellenőrzésen átment, 2×100 fogalmat tartalmazó szójegyzékben foglalta össze, amelynek *első* húsz fogalma között a *kéreg* 'bark' szó is szerepel (RÓNA-TAS, A nyelvrokonság. Bp., 1978. 243—4).

A *cser* (~ *ser*) 'kéreg, hancs', amely másutt a fa *csere*, a 'fa kérge' kapcsolatból *csere* (~ *sere*) alakban vált ki, ragozott voltának tudata az idők folyamán elhomályosodott nyelvérzékünk előtt (HORGER, MSzav. 46). A *cser*, illetőleg a kialakult *csere* szó a *-k* kicsinyítő funkciójú denominális névszóképzővel *cserk ~ vagy > *cserek szót alkotott, fenntartva előző jelentését. Ezt azután a nyelvhasználat során *-l* denominális igeképzővel látták el, majd e művelethez — *cserkel* — ismét továbbképzés útján *cserkelő* késnek nevezik.

GOMBOCZ ZOLTÁN (NyK. XLV, 8—9) vetette fel azt a gondolatot, hogy a *csereklye* alak — általa ismeretlen eredetűnek tartott szó — származék, s úgy viszonylik a *csereke* változathoz, mint *cseplye* ~ *csepe*, *sávoly* ~ *sáv*, *sértély* ~ *serte* stb., vagyis bennük *-ly* névszóképző van. Mint nyelvtörténeti adataink mutatják, valóban e helyesen feltett származék az eredetibb, hiszen *csereke* szónk 'ágasfa, létra pótlására' értelemben csak 1838-ban és 1868-ban (s azóta sem) bukkan fel, míg 'fenyőlevél' jelentésben csak 1880-ban (*cseleke*), 1914-ből és 1957-ből *csereke* alakban ismerjük. Meglátásom, hogy a *-ja* ~ *-je* később fejlődött 3. személyű birtokosra mutató ragot érezve benne, alakult ki egyes esetekben a *cserek-e* változat, nyelvi érzék tévedése folytán.

Csereklye

(Worterklärung)

Ein interessantes Wort der ost- bzw. der westungarischen Mundart stellt das Wort *csereklye* dar. Auf szeklerischem Gebiet hat es folgende Bedeutungen: 1. trockene Tannennadeln; 2. als Leiter gebrauchter Baumstamm mit kurzgeschnittenen Ästen; 3. trockenes Gezweig, Reisig. In der nordwestungarischen Mundart (Umgebung von Győr, Moson, Csallóköz und Nyitra) heißt es: 1. Schilfstoppel und deren verfaulende Teile; 2. Gezweig, Reisig, Abfall.

Der Verfasser hat — um die Herkunft des Wortes nach Möglichkeit zu klären — die in handschriftlichen und gedruckten Quellen nachweisbaren Belege für das Wort gesammelt, wobei den Originalquellen die größte Aufmerksamkeit gewidmet wurde. Das Wort ist als Appellativum auch im System der Familiennamen außer Gebrauch gekommen (1470: *Csereklyés*, 1653: *Csereklye*).

Der Stamm *csereklye* liegt dem (mit denominalem *-l* Suffix gebildeten) Verb *cserke* 'Holz hacken, zerkleinern' zugrunde. Aus dem Verb *cserke* ist das Substantiv *cserkeő* (*kés*) 'Werkzeug zum Kleinhacken von Holz, zum Abschälen der Rinde' bzw. das Nomen actionis *cserkeés* zur Bezeichnung der Tätigkeit abgeleitet worden.

Der Wortsippe liegt letzten Endes das Substantiv *csere* (*~ser*) mit der ursprünglichen Bedeutung 'Baumrinde' zugrunde. Im Sprachverkehr wurde an das Wort sehr oft das possessive Personalzeichen angehängt: *a fa kéрге = csere* (*~sere*). Aus dieser Wortform wurde das mit dem Deminutivsuffix *-k* gebildete Derivat *cserek ~cserk* abgeleitet, wobei das possessive Moment in *csere* nicht mehr empfunden wurde. Dieses Diminutivum liefert das Grundwort für das mit dem weiter oben erwähnten Deminutivsuffix gebildete Verb *csereke* (*~cserke*) mit der Bedeutung 'Holz kleinhacken, die Rinde abschälen'. Und zuletzt zum Substantiv *csereklye*: Es diente zur Bezeichnung des Abfalls, der abgeschält, abgebrochen worden oder von selbst heruntergefallen ist.

C. REUTER